

ZOOMORFNI, TERIOMORFNI I TETRAMORFNI SIMBOLI NA KOVANOM NOVVCU

1. DIO

U radu se obrađuje tema zoomorfnih, teriomorfnih i tetramorfnih simbola na kovanicama. U ovom prvom dijelu rada autor opisuje i objašnjava simboličke pojmove iz naslova. Navodi primjere iz povijesti, mitologije i religije, na kojima se spomenuta simbolika može vidjeti. Zoomorni simbolizam jedan je od najvažnijih aspekata simbolike. Ljudski interes za životinje povezan je s različitim obilježjima životinja, načinom njihova kretanja, njihovim oblicima i bojama, te konačno, njihovim odnosom s čovjekom. Prema autorovom mišljenju, najzastupljeniji simbolički medij iz naslova jesu ptice. Ovo poglavlje otvara se simboličkim prikazima orla, zasigurno najzastupljenijim simbolom iz ptičjeg svijeta, ali i općenito. Smatran istodobno nebeskim i solarnim simbolom, koji se katkad mogu i stopiti, orao je i simbol duhovnog načela općenito.

U radu se kronološki prati „razvoj“ simbola i njegova transformacija kroz religijska i kulturna shvaćanja. Donosi se popis bogova i božanstava kojima je orao bio posvećena ptica ili atribut. Prikazuju se kovanice gdje je to bilo moguće. U mitologiji mnogih naroda orao je, gnijezdeći se na nepristupačnim visinama i leteći više od bilo koje druge ptice prema Suncu, postao prikladan atribut za uznesenje, ali i za „spuštanje“, njihovih junaka i solarnih božanstava. Prvo tisućljeće prije nove ere donosi znatno veći broj motiva orla, nego u brončanom dobu.

Oko 700. g. pr. Kr. orao se pojavljuje kao Zeusov atribut. Na novcima Aleksandra Velikog, kao i na ranijim grčkim kovanicama, naličje prikazuje orla koji u kandžama drži munju. Isti prikaz orla kasnije se nalazi na novcima kraljeva Ptolomejske dinastije. To je i razumljivo jer je dinastiju osnovao Ptolemej I. Soter; (323.-284. pr. Kr.), vojskovođa Aleksandra Velikog. Ptolemej I. kovao je novac koji je u početku rađen po uzoru na Aleksandrove tipove i teško ga je raspoznati. Vremenom, usporedo s porastom njegove moći, profilirali su se i prikazi na njegovom novcu.

Rim je vrlo rano prihvatio motiv grčko-makedonskog orla. Jedan od ranijih prikaza nalazi se na dvostranoj, kvadrilateralnoj ploči, izlivenoj u bronci, težine 1389,63 gr. Danas se te ploče nazivaju AES SIGNATUM, a u vrijeme rane Rimske Republike služile su kao platežno sredstvo. Koliko nam je zasad poznato, ptolomejski dizajn prvi se put pojavljuje na anonimnom novcu Rimske Republike od dvije litre, kovanom na Siciliji. Litra je siciliska jedinica težine, a odgovarala je jednoj rimskoj libri.

Na naličju kovanica triju antičkih gradova s obale Crnog mora: Olbie, Istrosa i Sinopea, nalazi se neobičan simbolički prikaz. Na naličju tih kovanica orao je smješten na leđa dupina. Taj prikaz, koji se nije koristio drugdje u grčkom svijetu, postao je prepoznatljiv simbol tih gradova. Podrijetlo i značenje toga prikaza nisu sa sigurnošću potvrđeni.

I na jednom tipu denara Rimske Republike vidi se spoj dupina i orla. Oko 49. god. pr. Kr., za Gneja Pompeja (Magnusa-Velikog) i Terentia Varra prokvestora, u vojnim kovnicama koje su Grčkom pratile Pompeja, kovani su novci koji na licu imaju prikaz poprsja Jupitera Termina s diademom, okrenutog udesno. Na naličju je prikaz delfina koji pliva udesno i orla

koji stoji okrenut ulijevo. Između njih u središtu nalazi se skeptar. Taj prikaz na naličju denara simbolizira vojnu moć Pompeja koju on u tom razdoblju ima na moru i kopnu.

U drugom dijelu ovog rada bit će obrađeni simbolički prikazi orla na kovanicama kroz rani i razvijeni srednji vijek. Posebna poglavlja obradit će simboličke prikaze dvoglavog orla i stvorenja nalik orlu, a i simboličke prikaze drugih ptica: pauna, goluba, vrana i sl.

Ptice

Zoomorfni simbolizam jedan je od najvažnijih aspekata simbolike. Razlog ljudskog interesa za životinje povezan je s različitim obilježjima životinja, načinom njihova kretanja, njihovim oblicima i bojama, te konačno, njihovim odnosom s čovjekom.

Podrijetlo simbolike životinja usko je povezano s totemizmom i obožavanjem životinja. Simbolizam svake životinje ovisi o njezinu položaju u simboličkom uzorku te o stavu i kontekstu u kojem je prikazana.¹

Totemistička interpretacija simbola, u kojoj je prema nekim mišljenjima korijen teriomorfima², samo pokazuje odnose božanstava i njihovih animalnih atributa, ali ne objašnjava povezanost i značenja tih bića. „Reći da je Atena noćna sova, Magna Mater (Kibela op. a.) lavica ili Artemida medvjedica, ne govori ništa o značenju bogova niti o njihovim životinjskim simbolima.“³

S druge strane, realizam, koji u priči vidi samo drugu verziju izvornika, ili kombinaciju različitih elemenata, nudi samo sekundarno objašnjenje problema „podrijetla simbola“, ali ne pokušava objasniti istinski razlog njihova postojanja.

„Reći da je slika šišmiša rodila ideju hipogrifa, himere i zmaja, jest dati minimalnu ideju ekspresivnih i simboličkih vrijednosti takvim nevjerojatnim životinjama; samo analiza njihova konteksta, njihova ponašanja i njihove svrhe mogu nas približiti mitu simbola s njegovim znatnim kapacitetom za dinamičku preobrazbu.“⁴

Dakle, pravo značenje ikonografskog i simboličkog sadržaja prikazanog na novcu možemo dokučiti samo proučavanjem konkretnih povijesnih okolnosti u kojima su ti prikazi nastali, a ne samo prepoznavanjem vanjskih ikonografskih svojstava prikaza, kao što su tema i stil prikazanoga.

Sakralni kompleks u Göbekli Tepeu (15 km sjeveroistočno od grada Şanlıurfe, u jugoistočnoj Turskoj), koji su, kako se pretpostavlja, podigli lovci skupljači oko

¹ Cirlot, Juan Eduardo: A Dictionary of Symbols, Second edition, London, 1971., str. 10.

² „Teriomorfizam (prema grč. θηριόμορφος: *zvjeroлик*), u različitim mitologijama i kultovima, prikazivanje nekih božanstava, duhova i demona u životinjskim ili poluživotinjskim likovima. Prema nekim tumačenjima, teriomorfizam ima korijen u totemističkom shvaćanju da je predek totemskoga klana neka životinja ili da čovjek nakon smrti poprima oblik neke životinje (često zmije)... U ratarskim kulturama osobito su česti prikazi u liku psa ili goveda. Teriomorfizam se javlja i u antičkim religijama; demon u Grčkoj i genij u Rimu prikazuju se u liku zmije. Posebno su brojna egipatska teriomorfna božanstva (Hator u liku krave, Tot s glavom ibisa ili u liku pavijana, Anubis s glavom šakala, Bastet s glavom mačke i dr.).“ - definicija prema: Hrvatska enciklopedija-online, teriomorfizam, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60940>

³ Isto, str. XIV.

⁴ Isto, str. XVI.

9600. pr. Kr. u razdoblju pretkeramičkoga neolitika, sastoji se od dvadesetak prstenastih konstrukcija načinjenih od monolitnih vapnenačkih stupova u obliku slova T. Stupovi su visoki od 3 do 6 m i teški od 40 do 60 tona. Površina monolita ukrašena je raznovrsnim reljefima divljih životinja (ptice, škorpioni, pauzi, veprovi, lavovi, lisice, zmije) te dijelova ljudskoga tijela (ruke, ramena). O njihovoj se simbolici još uvijek vode rasprave (slika 1.). Svetište je napušteno oko 8200. pr. Kr. Ono nam ostavlja dokaz da je organizirana religija mogla nastati prije poljoprivrede i drugih oblika civilizacije.⁵

Slika 1. Göbekli Tepe, monolit s prikazom ptica (sup ?) i škorpiona

Svojom sposobnošću da lete nebom, čovjeku su ptice oduvijek morale djelovati kao posebna stvorenja koja imaju nešto više od „samo“ zemaljskih sposobnosti. Drevni ljudi često su smatrali ptice inkarnacijama bogova ili njihovih glasnika. Činjenica da su ptice povezane, i s „nebeskim“, i sa „zemaljskim“ životom, to jest s primitivnoga stajališta s nečim izvan smrtnog života, pretvara ih u ono što bi se moglo nazvati utjelovljenje simboličkoga.⁶

U taoizmu besmrtnici svojim držanjem oponašaju ptice da bi pokazali kako su „lagani“, oslobođeni zemaljske težine.⁷

Prema konceptu antičkih filozofa koji objašnjava strukturu prirode postojanjem četiri osnovna elementa: vatre, zemlje, zraka, i vode, ptice su, posebice orao, u vezi s elementom zraka i označavaju „visine“, a time i dostojanstvo duha. Stoga ne iznenađuje

⁵ Hrvatska enciklopedija - online, Göbekli Tepe, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=70089>

⁶ *Fruiter, Adrian: Signs and Symbols-Their Design and Meaning*, Ontario, 1928., str. 246

⁷ *Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alaina: Rječnik simbola*, Zagreb, 1983., str. 540.

da su sva leteća stvorenja simbolizirala produhovljenost, i kao takva bila su predmeti osobita zanimanja, simboličnih i mističnih vjerovanja te su zastupljena u svim kulturama, uključujući i kulture kamenog doba.

U etrušćanskoj i rimskoj civilizaciji prema letu ptica svećenički zbor (*auguri*) predviđao je volju bogova, a njihove izjave bile su mjerodavne i za magistrate. Na temelju tih proročanstava donošene su i najvažnije državne odluke.⁸

Znanje, odnosno mogućnost letenja, pridavani su i drugim stvorenjima tako što im je davan atribut krila. Na taj način krilata zmija postala je svemoćan zmaj, a krilati ljudi - nebeski anđeli, viša stanja bića. Mitska bića božanske snage koja objavljuju božansko obećanje ili prijetnju, redovito su prikazivana s krilima, npr. helenska Gorgona ili egipatske sfinge.⁹

Općenito govoreći, ptice su, poput anđela, simboli misli, mašte i duhovnih procesa i odnosa. Ptica je, prema Jungu, dobrohotna životinja koja predstavlja duhove ili anđele, natprirodnu pomoć¹⁰, misli i letove iz mašte.¹¹

Tumačenje ptice kao simbola duše vrlo je bogato i često u narodnim običajima raznih kultura. Slika ptice ili ptica kao simbol božanstva, može postati i znamenom duše u potrazi za apsolutnim. Takva je ptica selica, ptica širokih prostranstava, koju drevni indijski tekstovi nazivaju *Hamsa*, a Perzijanci *Simorgh* (*Simurgh*, *Simurg*). Za Arape je ona *Anga*, a rabinima *Jukneth*.¹² Simorgh se može vidjeti i na modernim Iranskim novčanicama i kovanicama.

Slika 2. *Simurgh* na bimetalnoj kovanici od 500 riala, Iran 2003.-2007.

Ptica kao simbol duše u egipatskom simbolizmu dobila je precizan izričaj, dodavanjem ljudske glave ptičjem tijelu. U njihovom sustavu hijeroglifa to je bio znak koji predstavlja Ba (dušu) i ideju da duša „odleti“ iz tijela nakon smrti.¹³ Takva *androcephalousna** ptica pojavljuje se i u grčkoj i romaničkoj umjetnosti, i uvijek u tom istom simboličkom smislu.

⁸ Hrvatska enciklopedija-online, auguri, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=4600>

⁹ Crnčević, Ante: O simbolizmu ptica u kršćanskoj tradiciji, *Živo vrelo*, br. 9., Zagreb, 2014., str. 4.

¹⁰ Jung, C. G.: *Symbols of Transformation* (Collected Works, 5). London, 1956.

¹¹ Isto: *Psychology and Alchemy* (Collected Works, 12). London, 1953.

¹² *Cocagnac, Maurice*: *Biblijski simboli*, Zagreb, 2002., str. 149.

¹³ *Cirlot*, str. 26.-28.

* Stvorenje koje ima ljudsku glavu.

No, ideja o duši kao ptici samo po sebi ne podrazumijeva da je duša dobra. Tako primjerice, odlomak u Otkrivenju (18, 2) opisuje Babilon kao „tamnicu svakome duhu nečistomu, i tamnicu svakoj ptici nečistoj i mrskoj“. Sv. Ivan od Križa u pticama vidi simbol „operacija mašte“, lakokrile, ali i lakoumne što bez metode i nesuvislo leti amo-tamo.¹⁴

Kao što se često događa u tradicionalnoj simbolici, opći simbolizam katkad je pretjerano sužen za posebnosti. Odo od Châteauroux** u svojoj propovijedi (XCII) opisuje različite vrste duhovnosti u muškaraca u odnosu na karakteristike različitih vrsta ptica. Neke su ptice, kaže on, bezazlene, kao golubice; druge su lukave poput jarebica; neke dolaze na ruku, kao sokol, druge bježe od nje, kao kokoš; neke uživaju u društvu ljudi, kao lastavica; druge više vole samoću i pustinju, kao grlica.¹⁵ Velika ptica uvijek je simbol kreativnoga božanstva pa tako Hindusi u vedskim vremenima prikazuju sunce u obliku ogromne ptice-orla ili labuda. I u germanskoj tradiciji postoje solarne ptice. U skandinavskoj mitologiji gigantska ptica zvana Hraesvelg (ili Hraesvelgur), koja stvara vjetar mahanjem svojih krila, simbol je oluje.¹⁶

U Sjevernoj Americi, Vrhovno Biće često je izjednačeno s velikom pticom kao mit-skom personifikacijom munje i groma.¹⁷ Vrlo čest i rasprostranjen simbolički prikaz jest prikaz kako ptica, uglavnom orao, proždire zmiju. Zmija u tom kontekstu predstavlja podzemlje i zlo, ptica je, razumljivo, suprotnost tome. Indijska solarna ptica Garuda, ubojica je zmija ili „naga“. No, prema Zimmeru, samo na Zapadu taj prikaz nosi moralne implikacije. U Indiji primjerice, prirodni se elementi gledaju samo kao suprotnosti pa je tako solarna snaga suprotna energiji fluida, koju predstavljaju zemaljski oceani.¹⁸

U Indiji je poznati solarni simbol - Kinnaru, napola čovjek, napola ptica, dakle – teriomorf, koji se povezuje s osobama sunčanog ili kraljevskog značaja: Višnuom, Surjom i Budom.¹⁹

U keltskoj mitologiji ptice su često bile rezultat transformacije ljudi. Tako je junak Oengus poprimio oblik labuda da bi svoju ljubavnicu slijedio na drugi svijet na gozbu Samhain, a Lirovu djecu zla je mačeha čarolijom pretvorila u labude.²⁰ Na kovanicama željeznoga doba u Bretanji nalazi se crna vrana na konjskim leđima; taj prikaz vjerojatno je odraz keltske tradicije poznate u Irskoj, a prema kojoj božica rata *Badhbh* poprima oblik vrane ili gavrana (*Bird of Prey – ptica grabljivica*), posebice u trenutku smrti ratnika.²¹ Sličan prikaz nalazi se na novcu Skordiska iz 3.-2. st. pr. Kr., na kojem je vrana (gavran) prikazana iza lijevog ramena konjanika i prati ga na putu u bitku.

¹⁴ Chevalier - Gheerbrant, str. 540.

¹⁵ Cirlot, str. 26.-28.

** Odo ili Eudes od Chateauroux (1190.–1273.), također poznat kao Odo od Tusculuma, francuski teolog i filozof, papinski legat i kardinal. Sačuvano je više od tisuću njegovih propovijedi.

¹⁶ Cirlot, str. 26.-28.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Zimmer, Heinrich: *Myths and Symbols in Indian Art and Civilization*. New York, 1946.

¹⁹ Chevalier - Gheerbrant, str. 540.

²⁰ Wood, Juliette: *Kelti, velike civilizacije, život, mit i umjetnost*, Zagreb, 2008., str. 94.

²¹ Isto, str. 95.

Slika 3. Kelti, Skordisci, 3.-2. st. pr. Kr., tip Filip II.

Važno je napomenuti da se gotovo identičan prikaz pojavljuje i u grčkoj umjetnosti, gdje na vazama i amforama vidimo konjanika kojeg prati orao. Orao svakako predstavlja nekakav predznak, no nije nužno da je on i sudbonosan za konjanika.²²

Slika 4. Fragment grčke vaze, Korintija, 580.-575. pr. Kr.

Središnje učenje keltske religije bila je metempsihoza²³ - transmigracija duše i njezina reinkarnacija poslije smrti, a u kojoj su za prijenos duše od jednoga svijeta do drugoga svijeta vrana, odnosno gavran imali središnju ulogu.

Silije Italik (? , 25. ili 26. – ?, 101.) u svojem epu *Punski rat* (*Punica*) to keltsko vjerovanje opisao je ovako (u slobodnom prijevodu autora):

„Ovim ljudima smrt u bitci je veličanstvena;
 I smatraju da je zločin pokopati tijelo takvog ratnika;
 Jer oni vjeruju da duša ide bogovima na nebu,
 Ako je tijelo izloženo na (bojnom) polju da ga proždiru ptice grabljivice.“

(Silije Italik (2. st.) *Punski rat*, III. 340.-343.)

²² *Taborski, Sophia: Not Just for the Birds: Augury and Archaic Attic Vase Paintings*, Pittsburgh, 2015., str. 6.-15.; vidi i: *Şahin, Işık: The decoration on the shields in Greek vase painting*, str. 15., objavljeno u: *Anodos. Studies of the Ancient World*, 4-5/2004-2005, Trnava, 2006.

²³ Metempsihoza - filozofsko-religijsko naučavanje prema kojemu ista duša može uzastopno oživljavati više tijela sve dok se ne oslobodi materijalnog oblika; transmigracija. U užem smislu, prolazak duše kroz duševne stupnjeve, pri čemu reinkarnacija nije uvijek nužna. enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40406

Slika 5. Naličje keltske kovanice plemena Boji, na kojem je prikaz ptice grabljivice koja proždire tijelo palog keltskog ratnika.

Motiv u kojem ptica proždire čovjeka postoji i u grčkoj mitologiji. Zeus koji je u početku vladao kao tiranin, dva je puta pokušao istrijebiti ljudski rod, ali ga je u tome spriječio Titan Prometej. Zeus ga je zbog toga okrutno kaznio. Dao ga je prikovati na vrh Kavkaza i poslao svojeg orla da mu svakog dana kljuje jetru, koja bi mu iznova narasla.²⁴

Ptice su, posebno u islamu, simboli anđela, a njihov jezik o kojem govori Kuran, jest Božji jezik, duhovna spoznaja.²⁵ U noći Isra (Israa) i Miradža (Mi'radža), kada je poslanik Muhamed uzdignut u najviše nebeske sfere, putovao je na biću zvanom Burāk. Prema islamskoj tradiciji, to je nebeska životinja na kojoj su jahali poslanici u svojim putovanjima na nebesa, a opisana je kao inteligentno, svijetlo, četveronožno stvorenje s krilima (slika 6). Došavši na nebo, Muhamed je vidio Drvo života, a na njegove će grane sletjeti mnoge ptice sjajnih boja i pjevati melodiozno; to su duše vjernika. Duše zločinaca, s druge strane, utjelovljene su u pticama grabljivicama.²⁶

Slika 6. Burak na Mogulskoj minijaturi iz 17. stoljeća

Ranoislamske zlatne i srebrne posude, koje se većinom sastoje od pladnjeva i vrčeva za vodu, oblikovane su od likova životinja i ptica. Isti oblici nalaze se na zlatnom nakitu seldžučkih Turaka; to je nakit visokog standarda, a sastoji se uglavnom od naušnica i privjesaka.²⁷

²⁴ Zamarovsky, *Vojtech*: Grčko čudo, Zagreb, 1974., str. 43.

²⁵ *Chevalier - Gheerbrant*, str. 540.

²⁶ Kur'an Sura Al-Isr'a.

²⁷ *Smajlagić, Nekez*: Klasična kultura islama, II., Zagreb, 1976., str. 470.

U keltskom svijetu ptica je najčešće glasnik ili pomoćnik bogova i drugoga svijeta. U tom simboličkom smislu u Irskoj se pojavljuje labud, u Galiji ždral ili čaplja, a u Britaniji guska.²⁸

Tetramorfni simbolički prikaz jest prikaz u kojem su simbolički raspoređena četiri različita elementa ili kombinacija četiri različita elementa, prikazani u jednoj jedinki (tetramorf). Izraz je izveden iz grčkoga *tetra*, što znači četiri, i *morph*, oblik. Već u sumerskoj umjetnosti postoje tetramorfni simbolički prikazi koji se sastoje od: lava, orla i pauna na leđima vola.

Egipatska „Knjiga mrtvih“, svojevrsni je zbornik, sastavljen od različitih religijsko-magijskih tekstova, koji se zajedno s pokojnikom polagao u grob, a spominje skupinu od tri bića s glavama životinja i četvrto biće s ljudskom glavom koja ima duge uši.²⁹

Prorok Ezekiel bio je među prognanim Židovima u Babilonu (6. st. pr. Kr.). O svojoj viziji on nam govori:

Ezekiel 1,10 „I u sva četiri bijaše lice čovječje; u sva četiri zdesna lice lavlje; u sva četiri slijeva lice volujsko; i lice orlovsko u sva četiri.“

Ezekiel 1,11 „Krila im bijahu gore raskriljena. Svako imaše dva krila što se spajahu i dva krila kojim tijelo pokrivahu.“

I kasnije u Otkrivenju postoji sličan opis:

Otkrivenje 4,7 „prvo biće slično lavu, drugo biće slično juncu, treće biće s licem kao čovječjim, četvrto biće slično letećem orlu.“

Stvorenja u njegovoj viziji: lav, orao, bik (vol) i krilati čovjek, iz kojih su izvedene slike tetramorfa, prema Whitticku³⁰ podsjećaju na drevnu asirsku umjetnost. Spomenu-tu sličnost može se vidjeti na prikazima akadskog i asirskog božanstva Lamasu, koje izgleda kao neman s bikovskim tijelom, ljudskom bradatou glavom i orlovskim krilima (slika 7.). Obično su po dva lamasua bili sučelice smještene kao simbolički čuvari na ulazu u hram, kraljevsku palaču ili grad.³¹

Slika 7. Prikaz božanstva - Lamasu iz Dur-Sharrukina. Sveučilište u Chicagu - Orijentalni institut. Gips (?) Neo-asirsko razdoblje, oko 721.-705. pr. Kr.

²⁸ Chevalier - Gheerbrant, str. 540.

²⁹ Cirlot, str. 338.

³⁰ Whittick, Arnold: Symbols, Signs, and their Meaning, London, 1960., str. 134.

³¹ Hrvatska enciklopedija - online, Lamasu, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35236>

I prema Cirlotu orijentalna je ikonografija, a posebice egipatske slike, morale su imati veliki utjecaj na Ezekielovu viziju.³² Rani kršćani prihvatili su taj simbolizam i prilagodili ga kao tetramorfni simbol četiri evanđelista (slika 8.). Prvi se put pojavljuje u kršćanskoj umjetnosti u 5. stoljeću³³, ali njegovo interpretativno podrijetlo potječe od Ireneja u 2. stoljeću. Najčešći i danas prihvaćeni raspored mističnih bića kao simbola četiri evanđelista jest: Matej - čovjek (anđeo), Marko - lav, Luka - bik (vol) te Ivan - orao. Evanđeliističke portrete, koji ih prikazuju u njihovim ljudskim oblicima, često prate njihova simbolička stvorenja, a česti su i prikazi Isusa okruženog s četiri simbola evanđelista.

Slika 8. Primjer kršćanskog tetramorfa - četiri evanđelista

ORAO (Aquila)

Zasigurno najzastupljeniji simbol iz ptičjega svijeta jest orao, smatran istodobno nebeskim i solarnim simbolom koji se katkad mogu i stopiti³⁴, ali i simbolom duhovnog načela općenito.³⁵ Još od antičkih vremena mnogi su narodi vjerovali da je orao veličanstvena ptica koja živi na nebu s bogovima i da tamo uznosi izabrane ljude. Za ljude, koji su živjeli, radili i imali svoje značenje u simbolima, i kroz simbole, orao je bio nebeska ptica bez premca. U mitologiji mnogih naroda, orao je, gnijezdeći se na nepristupačnim visinama, i leteći više od bilo koje druge ptice prema suncu, postao prikladan atribut za uznesenje, ali i za „spuštanje“, njihovih junaka i solarnih božanstava. Primjere vidimo u: Zeusu kod Grka, Jupiteru kod Rimljana i Višnuu kod Hindusa.

Navedeni koncept nebeske ptice sintezirane s antropomorfnim, uglavnom astralnim božanstvom, datira iz drugog, ili, vjerojatnije, iz trećega tisućljeća pr. Kr. Vjerojatno najstariji od tih mitova jest mit o mezopotamijskom junaku, Etani, koji je prema ranoj

³² Cirlot, str. 339.

³³ Erskine Clement Waters, *Clara: Saints in Art*. London, 1896., str. 34.

³⁴ Chevalier - Gheerbrant, str. 459.

³⁵ Cirlot, str. 91.

sumerskoj kronologiji bio trinaesti kralj Prve dinastije Kish nakon Velike poplave. Mit je opisan u pjesmi „*Legenda o Etani*“, pisanoj klinastim pismom. Sačuvana je u kasnijoj kopiji na fragmentima glinenih pločica pronađenim u Ninivi, u knjižnici asirskog monarha, Ašurbanipala. Pjesmu je prvi objavio G. Smith 1876. godine.³⁶

Povod za Etanin let u nebo bila je potraga za „biljkom plodnosti“, kojom bi liječio svoju neplodnu ženu. Nakon neuspješne potrage zemljom, Etana se za pomoć obratio Šamašu - bogu sunca, koji ga je uputio na određenog orla. Našao je orla kako ranjen leži u jami nakon borbe sa zmijom (ovo je tradicionalni kozmički antagonizam). Skrbio se za njega i liječio mu rane. Orao je nakon oporavka, u znak zahvalnosti, nosio kralja na nebeski sud božici plodnosti - Ištar (Venera).³⁷ Budući da je Mezopotamija ležala na križanju drevnoga kulturnoga svijeta, taj drevni mit i njegove ilustracije u sumerskoj umjetnosti proširili su se na područje današnjeg Irana i Azerbajdžana, gdje se nalaze mitološke scene s istim motivom.³⁸ Tradicija Etanina leta sačuvala se i u kasnijim pričama, a osobito u priči o Aleksandrovu putu u nebeske visine. Po toj mitskoj priči, Aleksandar Veliki smanjio se toliko, da je mogao letjeti u visine na leđima orla. Na toj visini, gledajući prema Zemlji, stekao je znanje o dimenzijama: Zemlje, mora i planina koje je želio prijeći u svojim osvajačkim pohodima.³⁹ Prema sličnim predajama u nebo su letjeli ili se s njega spuštali, s pomoću orla (ili ptice koja posjeduje neke elemente orla) ili više njih, mnogi junaci mitskih priča iz svih krajeva svijeta. U rimskoj likovnoj umjetnosti apoteoza (uzdizanje čovjeka među bogove) simbolizira se uzdizanjem cara i carice u nebo, a dižu ih: orao – Jupiter, paun – Junona, ili geniji. Takvi prikazi nalaze se i na rimskim konsekracijskim kovanicama.

Slika 9. Srebrni antoninijan Valerijana II., kovan postumno 258.-259. godine u Kölnu

Orao je ptica koja živi u punoj svjetlosti sunca, koja dijeli počela zraka i vatre te se stoga smatrala svjetlošću u svojoj biti, suprotno od sove, koja je ptica tame i smrti. Budući da je identificiran sa Suncem, i s idejom muške aktivnosti koja oploduje žensku prirodu, orao simbolizira i oca.⁴⁰

³⁶ Smith, George: *The Chaldean Account of Genesis*, New York, 1876., str. 137.-144.

³⁷ Isto.

³⁸ Patrocínio de Souza, José: *The Eagle „spacecraft“ of the pre-scientific age*, članak u; *The UNESCO Courier*, London, 1970., str. 23.-27.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

U egipatskom hijeroglifskom sustavu, slovo „A“ je prikazano likom orla, označavajući toplinu života, podrijetlo, dan.⁴¹ Osim što je posvećen Zeusu (Jupiteru) i što je njegov atribut (slika 10.), on se s njim i poistovječuje. Orao je čest simbol vrhovnoga božanstva. Osim već spomenutog primjera gdje je simbol boga gromovnika (Zeus, Jupiter), najpoznatiji su i ovi:

Slika 10. Srebrna drachma, kovana u Brutiju, 214./213. - 211./210. god. pr. Kr.

Na licu drachme Hera, na naličju nagi Zeus s desnim stopalom na Jonskom kamenu. Desna ruka odmara se na desnom bedru, a lijeva visoko pridržava skeptar. Ispred njega orao u letu, u kljunu nosi vijenac.

Azizos

Astralni bog zaštitnik u predislamskoj sjevernoj Arabiji. Lokalno štovan u Palmiri gdje je personificirao božanstvo jutarnje zvijezde, a njegov brat blizanac Arsu personifikacija je večernje zvijezde. U Siriji se štovao odvojeno kao bog jutarnje zvijezde u društvu s astralnim bogom Monimosom. Bili su prikazivani kao dječaci s orlom.⁴²

Bel

Bel (akadski bēlu), generički naziv koji znači gospodar; babilonsko-asirski bog zemlje i plodnosti, u starijem razdoblju poistovjećen sa sumerskim bogom oluje Enlilom, a u potonjim spomenicima s nacionalnim bogom Mardukom (Bel-Marduk). U zapadnosemitskom izgovoru Baal. Vrhovni bog Palmire, gdje je bog neba, a njegovi atributi bili su munje i orao. Tvorio je trojstvo, s Bogom Mjeseca (Aglibol) i bogom Sunca (Yarhibol).⁴³

Dusares

Dusares (Duš-Šara) vrhovni je bog zapadnosemitskih Nabatejaca. Ime znači „bog em-Šara“, što je područje između Crvenog i Mrtvog mora. Povezivan je s vegetacijom i plodnošću. Posvećen mu je crni obelisk u Petri, a pantera i orao njegove su svete životinje. Atribut mu je bila vinova loza, zbog čega je vjerojatno u helenističkom razdoblju

⁴¹ Isto.

⁴² *Jordan, Michael*: Dictionary of Gods and Goddesses, Second Edition, New York, 2004., str. 40.; *Lurker, Manfred*: The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses, Devils and Demons, London, 2004., str. 26.

⁴³ *Lurker*, str. 32.

bio poistovjećen s grčkim Dionizom.⁴⁴ Tri grada rimske provincije Arabije kovali su novac s prikazom Dusaresa, ili s posvetom njemu; to su: Adraa, Petra i Bostra.⁴⁵

Slika 11. Arabija, Bostra. Filip I. (244.-249.), kovano 245./6. godine, bronca, na naličju Dusares, koji ima vrpcu oko glave i vojnu opravu.

Elagabal

Elagabal (grč. *Ἐλαγάβαλος*, *Elagábalos*), u početku lokalno božanstvo grada Emese u Siriji (moderni Homs). Njegov ga je kult štovao u formi crnog kamena u obliku pčelinje košnice (moguće-meteorita). Ranije se mislilo da mu je ime izvedeno iz *Elah-gabala* - Gospodar planine, te da su ga Grci i Rimljani, služeći se pogrešnom etimologijom, poistovjećivali s Helijem, božanstvom Sunca (Deus Sol Elagabalus ili Heliogabalus). Prema novim tumačenjima, zasnovanim na djelima Herodijana i Diona Kasija, nema sumnje da se Elagabala smatralo isključivo solarnim božanstvom. Herodijan je zapisao da su neki mali komadi i oznake na svetom kamenu iz Emese, kako se nazivao meteorit, smatrali grubom slikom Sunca, a da je sam kamen pao s neba.⁴⁶ Možda se vjerovalo da dolazi sa Sunca. Elagabalu je bio posvećen orao, što još više naglašava izrazito solarni naglasak božanstva.

Vrhovni svećenik tog kulta u Emesi, 217. godine, još kao dječak, bio je Varije Avit Basijan, unuk Julije Meze, šurjakinje cara Septimija Severa. Ona ga je predstavljala kao Karakalina sina i pridobila je sirijske legije, koje su ga 218. proglasile carem.⁴⁷ Kao car uzeo je ime Marko Aurelije Antonin (lat. Marcus Aurelius Antoninus), ali je u povijesti ostao zapamćen po imenu boga kojeg je štovao - Elagabal. Kad je pobijedio cara Makrina blizu Antiohije, Senat ga je priznao carem. Car svećenik svoga je boga pokušao učiniti bogom Carstva. Dao je donijeti sveti kamen u Rim, gdje mu je izgradio hram, uveo njegov kult i obrede⁴⁸ (slika 12.). Kada je Elagabal doveo božanstvo

⁴⁴ Lurker, str. 54.; Colas, Michel Mathieu: Dictionnaire des noms de divinites, HAL arhiva, zaprimljeno 2013., <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00794125v3>, str. 29.

⁴⁵ Bowers Peterson, Stephanie: The Cult of Dushara and The Roman Annexation of Nabataea, Ontario, 2006., str. 165.-172.

⁴⁶ Icks, Martijn: The Crimes of Elagabalus: The Life and Legacy of Rome's Decadent Boy Emperor, Cambridge, 2012., vidi poglavlje 2. i 3.

⁴⁷ Veh, Otto: Leksikon rimskih careva, Od Augusta do Justinijana I., 27. pr. Kr. – 565. poslije Kr., Jastrebarsko, 2001., str. 33.

⁴⁸ Isto.

Nakon godine 222. Elagabalov kult u Rimu prestao je postojati, sveti kamen diskretno je vraćen u Emesu, gdje je kult nastavio postojati.⁵²

Nije prošlo mnogo vremena i u Emesi se pojavio novi svećenik Elagabala, koji je želio istim putem do trona. Uranije Antonin (*Lucius Iulius Aurelius Sulpicius Severus Uranus Antoninus*) uzurpator 253./254. Kad je 252. godine Šapur I., drugi perzijski vladar iz dinastije Sasanida, upao u Siriju, Uranije je spretno okupio vojsku i obranio Emesu i veći dio Sirije. Prema volji lokalnoga stanovništva slovio je bez službene titule cara i nadalje kao vladar na istočnim područjima.⁵³ Uranije je nestao iz povijesti nakon što je Valerijan došao s vojskom na istok. Nije poznato da li je kao uzurpator svojevrijedno abdicirao ili je na to bio prisiljen.⁵⁴

Slika 14. Na naličju ove brončane kovanice Uranija, kovane 253./254. u Emesi, vidi se hram boga Elagabala sa svetim kamenom Emese, na kojem se vidi orao.

Hastehogan

Vrhovni kućni bog Navaho Indijanaca. Također bog poljodjelstva identificiran s zapadom i nebom u zalazak sunca. Poznat je kao dobroćudno božanstvo koje pomaže čovječanstvu i liječi bolest. Prikazan je s ukrasima izrađenim od perja orla i sove.⁵⁵

Isten

Vrhovni bog antičkih Mađara, katkad štovan u monoteističkom konceptu. Smatran kreatorom svih stvari. Prema tradiciji, poslao je svojeg svetog orla da vodi njegove ljude - Mađare u novu domovinu. Atributi su mu: strelica, stablo, konj i falus.

Dolaskom kršćanstva, Isten je izjednačen s likom Boga Oca.⁵⁶

Lowalangi

Lowalangi (Lowalani) bog „gornjeg svijeta“ (svijeta iznad) za stanovnike otoka Niasa u Indoneziji. Lowalanga je i izvor svega što je dobro; gospodar života i smrti;

⁵² Isto.

⁵³ *Veh, Otto*: str. 110

⁵⁴ *Van Meter, David*: str. 239.

⁵⁵ *Jordan*, str. 114.

⁵⁶ *Jordan*, str. 143.; *Lurker*, str. 91.

on je sveprisutan stvoritelj čovječanstva. Solarno je božanstvo, a svete su mu životinje orao i pijetao.⁵⁷

Malakbel

Bog Sunca koji se obožavao u predislamskoj Palmiri - sjeverna Arabija. Simbolizirao ga je orao.⁵⁸ Prema jednom natpisu u Palmiri iz 132. godine Malakbel je spomenut kao brat Aglibola (boga Mjeseca) s kojim je često bio prikazan.⁵⁹ Smatran je i glasnikom Bêla.⁶⁰

Nasr

Nasr (Nusur) drevni je arapski bog kojemu ime znači "orao", ali osim toga malo se zna o njemu.⁶¹

Orotal(t)

Predislamski arapski bog koji može odgovarati Nabatejskom - Dusaresu⁶² ili sjeverno-arapskom bogu Ruda (Ruldaiu).⁶³ Spominje se kao vrhovni bog, a Grci su ga, kao i Dusaresa izjednačili s Dionizom.

Raluvimbha

Vrhovni bog Baventa sa sjevera Transvaala u Južnoj Africi. Božje ime sadrži riječ luvimbha - što znači orao. Sve prirodne manifestacije poput grmljavina, potresa, suše i poplave ali i epidemije smatraju se njegovom djelom.⁶⁴

Tate Velika Vimali

Božica Sunca kod srednoameričkih Huichol Indijanaca (Meksiko). Percipira se kao mlada djevojka ili kao kraljevski orao koji drži svijet u svojim pandžama štiteći ga. Kad je u ljudskom obliku, noćno nebo sa svojim zvijezdama njezina su haljina.⁶⁵

Tatevali

Tatevali (u prijevodu - naš djed) bog je vatre srednoameričkih Huichol Indijanaca (Meksiko). Također je božanstvo života i zdravlja. Percipira se kao šaman koji proročuje i liječi bolesti. On je zaštitnik šamana i prema tradiciji graditelj prvog Huicholova hrama. Njegove svete životinje jesu: kraljevski orao, makao papagaj, ptica kardinal, puma i oposum.⁶⁶

⁵⁷ *Lurker*, str. 113.

⁵⁸ *Lurker*, str. 117.

⁵⁹ *Jordan*, str. 185.

⁶⁰ *Colas*, str. 58

⁶¹ *Lurker*, str. 133.; *Colas*, str. 65.

⁶² *Lurker*, str. 144.

⁶³ *Jordan*, str. 234.

⁶⁴ *Jordan*, str. 262.; *Lurker*, str. 159.

⁶⁵ *Jordan*, str. 305.

⁶⁶ Isto.

Tomor(r)

Iliirski bog stvoritelj, otac bogova i ljudi, također poznat kao Baba Tomor. Na prikazima ga okružuju dvije ženke orla s dugim kljunovima. Vjetrovi su njegovi sluge.⁶⁷

Tonatiuh

Tonatiuh („uzvišeni orao“) astečki je bog Sunca, obično prikazan s krunom od orlovskoga perja. Njegova kuća (tonatiu ichan) nudi gostoprimstvo onima koji su poginuli u bitkama i ženama umrlim pri porodu.⁶⁸

U prvom tisućljeću prije nove ere postoji znatno veći broj motiva orla, nego što je postojao u brončanom dobu. Oko 700. g. pr. Kr. orao se pojavljuje kao Zeusov atribut. Na novcima Aleksandra Velikog, kao i na ranijim grčkim kovanicama, naličje prikazuje orla koji u kandžama drži munju. Isti prikaz orla kasnije se može vidjeti na novcima kraljeva Ptolomejske dinastije. To je i razumljivo jer je dinastiju osnovao Ptolomej I. Soter, (323.-284. pr. Kr.), vojskovođa Aleksandra Velikog. Nakon njegove smrti, u borbama dijadoha, uspio je zavladati Egiptom. Ptolomeji su vladali Egiptom sve dok Egipat nije pao pod upravu Rimskoga Carstva, 30. g. pr. Kr. Ptolomej I. kovao je novac koji je u početku rađen po uzoru na Aleksandrove tipove i teško ga je raspoznati.⁶⁹ Vremenom, usporedo s porastom njegove moći, profilirali su se i prikazi na njegovu novcu.

Naličje prvog „samostalnog“ tipa Ptolomeja I. prikazanog na slici (slika 15.) ostaje nepromijenjeno u odnosu na makedonske tipove, ali prednja strana više ističe egipatsku provenijenciju novca. Po uzoru na drugog dijadoha, također bivšeg makedonskog vojskovođu, Lizimaha iz Tracije, Ptolomej na lice kovanice stavlja Aleksandrovu glavu s rogovima, ali da bi naglasio svoju afričku dominaciju, prekriva ju slonovskom kožom. Na drugom tipu na slici, a sljedećem kronološkom tipu, mijenja se naličje. Zeus je zamijenjen likom Atene. Lik božice, u svom stavu i haljini, izvrsna je ilustracija arhaičkoga kulta statue svoga vremena. Orao u pandžama drži munju, koji kao simbol u svom potpuno razvijenom obliku postaje važan element i redovita pojava na ptolomejskim tipovima novca.⁷⁰

Posljednja faza u Ptolomejevu tipološkom razvoju novca postiže se trećim tipom tetradrahme, oko 306. g. pr. Kr., kad je na prednjoj strani novca prikazana Ptolomejeva glava, a na naličju orao koji stoji na munji. Budući da je uzeo titulu kralja Egipta, više nema potrebe da bude Aleksandrovo ime na njegovu novcu. Legenda sada glasi: ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (kralj Ptolomej). Doduše, njegovo se ime već pojavljivalo na novcu, to su bile emisije sitnog novca na lokalnoj razini.⁷¹ Ova tetradrahma važna je i zbog mišljenja pojedinih autora, koji misle da je to prva kovanica na kojoj se pojavljuje portret živućeg vladara.⁷²

⁶⁷ Jordan, str. 319.; Lurker, str. 186.

⁶⁸ Lurker, str. 187.

⁶⁹ Hill, G. F.: Historical Greek Coins, London, 1906., str. 107.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Isto, str. 110.

⁷² Plant, Richard: A Numismatic Journey Through the Bible, London, 2007., str. 28.

Slika 15. Stilski razvoj Ptolomejevih tetradrahmi, prikazan kronološkim redom.

Koliko je potonji tip bio „uspješno“ smišljenog dizajna, i dobro prihvaćen, može se vidjeti na slici 16. gdje je prikazana tetradrahma koja je kovana gotovo 200 godina kasnije, a ima potpuno isti dizajn.

Slika 16. Srebrna tetradrahma Ptolomeja IX. Sotera II, kovana 109. god. pr. Kr.

Rim je vrlo rano prihvatio motiv grčko-makedonskog orla. Jedan od ranijih prikaza vidi se na dvostranoj, kvadrilateralnoj ploči, izlivenoj u bronci, težine 1389,63 grama (slika 17.). Danas se te ploče nazivaju *AES SIGNATUM*, a u vrijeme rane Rimске Republike služile su kao platežno sredstvo. Naravno, te se ploče ne mogu smatrati kovanicama u strogom smislu jer su proizvedene tako što se određena slitina lijevala u metalne kalupe. Međutim, imale su monetarnu funkciju kao sredstvo razmjene. Bilo je uobičajeno podijeliti ih u manje komade kada je bio potreban dio manje vrijednosti. Zakonik dvanaest ploča (*lat. Leges duodecim tabularum*), prikazuje rimsku brončanu funtu (*as*) kao način mjerenja vrijednosti vlasništva u V. st. prije Krista. Težina je odgovarala težini pet rimskih libri (funti). Iako postoji više teorija, većina stručnjaka misli da su izrađivane između približno sredine IV. st. pr. Kr. i sredine III. st. pr. Kr. Ovaj primjerak, prema mišljenju G. F. Hila, nastao je u razdoblju romanizacije Kampanije oko 312. – 290. god. pr. Kr.⁷³ Na prednjoj strani vidi se frontalno okrenut orao, koji gleda u desnu stranu, a u svojim pandžama drži munju. Na naličju je prikazan Pegaz u galopu na lijevo, a ispod njega natpis: (R)OMANOM. Podrijetlo motiva orla u ovom nam je slučaju poznato, ali ne možemo to reći sa sigurnošću za naličje. Moguće je da su Rimljani preuzeli motiv Pegaza s korintskih kovanica, koje su se kovale u velikim količinama od sredine IV. st. pr. Kr. u južnim gradovima Italije, kao što Lokri i Sirakuza, i sporadično u malim kovnicama poput Mesme i Rhegija u Brutiju i Leontija na Siciliji. Rimski odnosi s istočnom obalom Jadrana još uvijek nisu bili bliski, ali motiv Pegaza na novcu raznih kovnica u tom dijelu svijeta, pa i u samom Korintu, morao je biti uobičajen u Italiji.⁷⁴ Kako su likovi na *Aes Signatum* uobičajeno u vezi sa značajnim povijesnim događajima⁷⁵, vjerojatno je jedan takav postojao i u ovom slučaju, ali zasad nam nije poznat.

Slika 17. Rim, *Aes Signatum*, izliven iz bronce, moguće oko 312.-290. godine pr. Kr.⁷⁶

⁷³ Hill, G. F.: *Historical Roman Coins*, London, 1909., str. 10.-11. *Coinage of the Roman Republic Online*, datira ga u 280.-250. god. pr. Kr., vidi: RRC 4/1a.

⁷⁴ Isto, str. 14.

⁷⁵ Kos, Petar: *Leksikon antičke numizmatike*, Zagreb, 1998., str. 13.

⁷⁶ Tip u: Grueber, H. A., *Coins of the Roman Republic in the British Museum: vol. 1 aes rude, aes signatum, aes grave, and coinage of Rome from B. C. 268.*, British Museum, 1970., RR1, 2p3.

Koliko nam je zasad poznato, ptolomejski dizajn prvi se put pojavljuje na anonimnom novcu Rimske Republike od dvije litre, kovanom na Siciliji. Litra je siciliska jedinica težine, a odgovala je jednoj rimskoj libri.⁷⁷

Slika 18. Anoniman, Dvije litre, bronca, (14.35 g), oko 264. god. pr. Kr., Mesana-Sicilija⁷⁸

Na licu te kovanice prikazana je glava Minerve, koja na glavi nosi korintsku kacigu dekoriranu grifonom s raširenim krilima. Tekst legende: *ROMANO*. Na naličju orao raširenih krila stoji na munji, glave okrenute udesno, kratki mač lijevo od njega. Tekst legende: *ROMA-NO*. Orao na tom prikazu stilski podsjeća na ptolomejske tipove, ali za razliku od njihovih „pasivnih“ prikaza orla, ovaj orao sa svojim raširenim krilima i dinamično okrenutom glavom, djeluje ratoborno. Stilizacija perja na trupu podsjeća na vojnu odoru. Interesantno je primijetiti da orao gleda udesno, a na svim je ptolomejskim emisijama gledao ulijevo.

Prema nekim teorijama, strana u koju gleda orao određuje mirnodopsko ili ratno obilježje prikaza. Usporedbe radi, i Antioh IV. Epifan, vladar Seleukidskog Carstva, na svojim brončanim kovanicama, rađenim po uzoru na ptolomejske tipove, također ima prikaz orla koji gleda ulijevo. Naglasit ćemo da je na republičkom novcu orao isključivo okrenut udesno, do oko 105. god. pr. Kr., kad se na denaru L. Aurelia Cota (*Lucius Aurelius Cotta*) pojavljuje okrenut ulijevo.⁷⁹ Orao se pojavljuje i na zlatnim asevima kovanim 211.-209. god. pr. Kr. u nominalama 60, 40 i 20 asa, kovanim u Rimu i Etruriji. Na licu tog novca prikazan je Mars, bradate glave s korintskom kacigom.

Prema Sekstu Properciju (*Sextus Propertius*), (oko 50. pr. Kr. - oko 16. pr. Kr.) (*Propertius 4.1.95*), Gaj Marije (Gaius Marius), rimski vojskovođa i političar (oko 157. pr. Kr. - 86. pr. Kr.), dodijelio je orla legijama kao jednu od njihovih oznaka (slika 19.). Vremenom orao postaje simbolom Rimskoga Carstva (slika 20.).

⁷⁷ Kos, Petar: str. 210.

⁷⁸ Tip u: Crawford, M. H., *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1974., RRC 23.

⁷⁹ Crawford: RRC 314/1b

Slika 19. Denar, Elagabal, kovano u Rimu 219.-220. godine. Na naličju legionarski orao između dva standarda, gleda udesno.

Slika 20. Tetradrahma, Elagabal, kovano u Antiohiji - Sirija, 219.-220. godine. Na naličju orao polu-raširenih krila, okrenut ulijevo. U kljunu drži vijenac, a pod njim je zvijezda (solarni simbol).

Na naličju kovanica triju antičkih gradova s obale Crnog mora: Olbie, Istrosa i Sinopea, nalazi se neobičan simbolički prikaz. Na naličju tih kovanica orao je smješten na leđa dupina (slika 21.). Taj prikaz, koji se nije koristio drugdje u grčkom svijetu, postao je prepoznatljiv simbol tih gradova. Podrijetlo i značenje tog prikaza nije sa sigurnošću potvrđeno. V. Stolba⁸⁰ ne slaže se s mišljenjem starijih autora da navedeni prikaz simbolizira morske resurse tih gradova. Isto tako, misli da to nije prikaz Apolona Delfiniosa (Delphinios), čiji se kult prvotno s Krete i egejskih otoka proširio grčkim poluotokom do Atene, Delfa i dalje. Delfinios je štovan kao bog pomoraca, ime mu se povezuje s *delfphis* – dupinom jer mu je dupin i atribut. Prema delfskom mitu, Apolon je na leđima dupina došao s Krete na Kris/Pytho, a prema miletskom mitu s Delosa na Milet.⁸¹ U konvencionalnim vjerskim pojmovima orao je predstavljao vrhovnog boga

⁸⁰ Stolba, Vladimir F.: Fish and Money: Numismatic Evidence for Black Sea Fishing, objavljeno u *Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region*, Aarhus, 2005., str. 116.-117.

⁸¹ Fontenrose, Joseph: *Didyma, Apollo's Oracle, Cult, and Companions*, London, 1988., str. 121.-122.

Zeusa, a dupin je simbolizirao boga Posejdona, ili u ovom slučaju možda Apolona Delfiniosa. Stoga, Stolba sugerira da prikaz može simbolizirati jedinstvo celestijalnog i terestrijalnog (podzemnog) kraljevstva, možda ujedinjujući muške (nebo) i ženske (vodene) elemente.⁸²

Slika 21. Srebrna drachma, kovana u Meziji - Istros, IV. st. pr. Kr. Na naličju morski orao stoji na dupinovim leđima.

Analogno tome, na kovanicama polisa Akragasa (kasnije - Agrigento) na sjeverozapadu Sicilije opetovano se prikazuju: orao na licu i rak na naličju drahmi (slika 22.). To i ne bi bilo toliko neobično da Akragas nije na kopnu. Stoga neki autori misle da je to zapravo slatkodvodni rak, koji bi u tom slučaju simbolizirao rijeku Akragas.⁸³

Slika 22. Srebrna tetradrahma, kovana na Siciliji – Akragas, oko 465./4.-446. god. pr. Kr., morski orao i rak.

Srebrne dekadrahme uobičajeno su se kovale za specijalne prigode, pa tako i jedna, danas iznimno rijetka dekadrahma Akragasa (devet poznatih primjeraka), kovana 412. pr. Kr. u čast Exainetosu, građanina Akragasa koji je pobijedio na Olimpijskim igrama

⁸² Stolba, Vladimir F.: str. 117.

⁸³ Hill, G. F.: Historical Greek Coins, London, 1906., str. 36.

u utrci kočija⁸⁴ (slika 23.). Na naličju ovog remek-djela klasične umjetnosti prikazan je Helios na kvadrigi u pokretu. Iznad njega je orao u letu, a u pandžama nosi zmiju. Ispod je rak. Taj prikaz mogao bi se tumačiti alegorijski; u slavu Exainetosove pobjede u utrci kočija, Akragas je obasjan sunčevim zrakama. Kvadriga je ujedno kočija Heliosa i Exainetos, a smještena je, kao i Akragas, na svom brežuljku, između neba i mora.

Slika 23. Srebrna dekadrachma, kovana na Siciliji - Akragas, oko 412.-406. god. pr. Kr. Lice: na vrhu planine dva orla stoje na zecu, jedan podiže glavu kao da vrišti, a drugi, s podignutim krilima, upravo će napasti zeca svojim kljunom. Iza njihovih leđa skakavac.

Naličje: Muškarac upravlja kvadrigom. Iznad orao sa zmijom u pandžama. Ispod kvadrige rak. Legenda: AKPAΓΑΣ- Akragas.

I na jednom tipu denara Rimske Republike vidi se spoj dupina i orla. Oko 49. god. pr. Kr., za Gneja Pompeja (*Magnusa-Velikog*) i Terentia Varra, prokvestora, u vojnim kovnicama koje su pratile Pompeja Grčkom, kovani su novci koji na licu imaju prikaz poprsja Jupitera Termina⁸⁵ s diademom, okrenutog udesno. Na naličju je prikaz delfina koji pliva udesno i orla koji stoji okrenut ulijevo. Između njih u središtu nalazi se skeptar. Taj prikaz na naličju denara simbolizira vojnu moć Pompeja koju on u tom razdoblju ima na moru i kopnu.⁸⁶

Slika 24. Srebrni denar Gneja Pompeja i Terentia Varra, kovan oko 49. god. pr. Kr. u nepoznatoj kovnici.

⁸⁴ Stolba, Vladimir F.: str. 117.

⁸⁵ Termin (*lat. Terminus*), u rimskoj mitologiji bog granicâ, zemljišnih međa, zaštitnik nepovrjedivosti posjeda.

⁸⁶ Seth, William Stevenson; William Madden, Frederic: A Dictionary of Roman Coins, Republican and Imperial, London, 1889., str. 353.

U drugom dijelu ovog rada bit će obrađeni simbolički prikazi orla na kovanicama u ranom i razvijenom srednjem vijeku. Posebna poglavlja obradit će simboličke prikaze dvoglavog orla i stvorenja nalik orlu, a i simboličke prikaze drugih ptica: pauna, goluba, vrana i sl.

Popis literature:

- Allan, Tony*: Stari Rim, velike civilizacije, život, mit i umjetnost, Zagreb, 2008.
- Bowers Peterson, Stephanie*: The Cult of Dushara and The Roman Annexation of Nabataea, Ontario, 2006.
- Carson, R. A. G.*: Coins of Greece and Rome, London, 1972.
- Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alaina*: Rječnik simbola, Zagreb, 1983.
- Cirlot, Juan Eduardo*: A Dictionary of Symbols, Second edition, London, 1971.
- Cocagnac, Maurice*: Biblijski simboli, Zagreb, 2002.
- Colas, Michel Mathieu*: Dictionnaire des noms de divinites, HAL arhiva, zaprimljeno 2013. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00794125v3>
- Cook, Arthur Bernard*: Zeus A Study in Ancient Religion, Cambridge, 1914., Vol. 1.
- Cook, Arthur Bernard*: Zeus A Study in Ancient Religion, Cambridge, 1925., Vol. II. Part I.-II.
- Cook, Arthur Bernard*: Zeus A Study in Ancient Religion, Cambridge, 1940., Vol. III. Part I.-II.
- Cotterell, Arthur*: Enciklopedija bogova i legendi starih Grka, Rimljana, Kelta i Nordijaca, Rijeka, 2003.
- Crawford, M. H.*: Roman Republican Coinage, Cambridge, 1974.
- Crnčević, Ante*: O simbolizmu ptica u kršćanskoj tradiciji, Živo vrelo, br. 9., Zagreb, 2014.
- Dixon-Kennedy, Mike*: Encyclopedia of Greco-Roman Mythology, Santa Barbara, 1998.
- Fontenrose, Joseph*: Didyma, Apollo's Oracle, Cult, and Companions, London, 1988.
- Frey, Albert*: A Dictionary of Numismatic Names, Their Official and Popular Designations, New York, 1917.
- Frutiger, Adrian*: Signs and Symbols - Their Design and Meaning, Ontario, 1928.
- Erskine Clement Waters, Clara*: Saints in Art. London, 1896.
- Grueber, H. A.*: Coins of the Roman Republic in the British Museum: vol. 1 aes rude, aes signatum, aes grave, and coinage of Rome from B.C. 268., British Museum, 1970.
- Hall, James*: Rječnik tema i simbola u umjetnosti, Zagreb, 1998.
- Hart, George*: The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses, Second Edition, London-New York, 2005.
- Hill, G. F.*: A Handbook of Greek and Roman Coins, London, 1899.
- Hill, G. F.*: Historical Greek Coins, London, 1906.
- Hill, G. F.*: Historical Roman Coins, London, 1909.
- Icks, Martijn*: The Crimes of Elagabalus : The Life and Legacy of Rome's Decadent Boy Emperor, Cambridge, 2012.
- Jordan, Michael*: Dictionary of Gods and Goddesses, Second Edition, New York, 2004.
- Jung, C. G.*: Symbols of Transformation (Collected Works, 5). London, 1956.
- Jung, C. G.*: Psychology and Alchemy (Collected Works, 12). London, 1953.
- Kos, Petar*: Leksikon antičke numizmatike, Zagreb, 1998.
- Lurker, Manfred*: The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses, Devils and Demons, London, 2004.

- Mattingly, Harold*: Roman Coins, From The Earliest Times To The Fall of The Western Empire, New York, 1928.
- Patrocinio de Souza, José*: The Eagle „spacecraft“ of the pre-scientific age, članak u: The UNESCO Courier, London, 1970., str. 23.-27.
- Plant, Richard*: A Numismatic Journey Through the Bible, London, 2007.
- Rodríguez Pérez, Diana*: Contextualizing Symbols: „the Eagle and the Snake“ in the Ancient Greek World, izdano u: BOREAS- Münstersche Beiträge zur Archäologie, Band 33., 2010.
- Roman, Luke; Roman, Monika*: Encyclopedia of Greek and Roman Mythology, New York, 2010.
- Rydberg, Viktor*: Teutonic Mythology, Gods and Goddesses of the Northland, London-Copenhagen-Stockholm-Berlin-New York, 1907., Vol. I.
- Rydberg, Viktor*: Teutonic Mythology, Gods and Goddesses of the Northland, London-Copenhagen-Stockholm-Berlin-New York, 1907., Vol. II.
- Rydberg, Viktor*: Teutonic Mythology, Gods and Goddesses of the Northland, London-Copenhagen-Stockholm-Berlin-New York, 1907., Vol. III.
- Smailagić, Nekez*: Klasična kultura islama, II., Zagreb, 1976.
- Smith, George*: The Chaldean Account of Genesis, New York, 1876.
- Stevenson, William Seth; Madden, William Frederic*: A Dictionary of Roman Coins, Republican and Imperial, London, 1889.
- Stolba, Vladimir F.*: Fish and Money: Numismatic Evidence for Black Sea Fishing, objavljeno u Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region, Aarhus, 2005.
- Stafford, Emma J.*: Stara Grčka, velike civilizacije, život, mit i umjetnost, Zagreb, 2008.
- Štekar, Andrej*: Kršćanska simbologija na slovenskih srednjeveških novcih, 3. dio, Numizmatični vestnik, br. 37., Ljubljana, 2011.
- Şahin, Işık*: The decoration on the shields in Greek vase painting, str.15, objavljeno u: Anodos. Studies of the Ancient World, 4-5/2004-2005, Trnava, 2006.
- Taborski, Sophia*: Not Just for the Birds: Augury and Archaic Attic Vase Paintings, Pittsburgh, 2015.
- Van Meter, David*: The Handbook of Roman Imperial Coins, New York, 2000.
- Veh, Otto*: Leksikon rimskih careva, Od Augusta do Justinijana I., 27. pr. Kr - 565. posl. Kr., Jastrebarsko, 2001.
- Whittick, Arnold*: Symbols, Signs, and their Meaning, London, 1960.
- Wood, Juliette*: Kelti, velike civilizacije život, mit i umjetnost, Zagreb, 2008.
- Zamarovsky, Vojtech*: Grčko čudo, Zagreb, 1974.
- Zimmer, Heinrich*: Myths and Symbols in Indian Art and Civilization. New York, 1946.

Izvori fotografija:

- Slika 1.: <https://treeofvisions.wordpress.com/2015/05/10/the-first-temple-3/>
- Slika 2.: <http://www.coinzoo.net/middle-east-world-coin-collection/item/iran-500-rial-km1269>
- Slika 3.: <https://balkancelts.wordpress.com/tag/celtic-raven/>
- Slika 4.: Şahin, Işık: The decoration on the shields in Greek vase painting, str.15
- Slika 5.: <https://balkancelts.files.wordpress.com/2013/12/fig-1-boii.jpg>
- Slika 6.: https://hr.wikipedia.org/wiki/Burak#/media/File:Al-Buraf_Hafifa.jpg
- Slika 7.: https://en.wikipedia.org/wiki/Tetramorph#/media/File:Human_headed_winged_bull_facing.jpg

Slika 8.: <http://4vector.com/free-vector/angel-on-two-wheels-tetramorph-clip-art-108353>

Slika 9.: <http://www.forumancientcoins.com/catalog/roman-and-greekcoins.asp?coins.asp?param=84410q00.jpg&vpar=1858&zpg=90483&fldoins/2/>

Slika 10.: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Drachme_en_argent_de_Bruttium_avec_H%C3%A9ra_Lakinia.jpg

Slika 11.: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=100277>

Slika 12.: <http://www.wildwinds.com/coins/ric/elagabalus/t.html>

Slika 13.: <http://www.moneta.at/en/ancient/roman-coins/elagabalus-218-222-denar-rom1>

Slika 14.: http://www.wildwinds.com/coins/ric/uranius_antoninus/i.html

Slika 15.: Hill, G.F.: Historical Greek Coins, London, 1906., pl. VIII.

Slika 16.: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ptolemy_IX_Soter_II_-_tetradrachma.jpg

Slika 17.: Hill, G. F.: Historical Roman Coins, London, 1909, pl. III.

Slika 18.: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Roma_Minerva_eagle_74000508.jpg

Slika 19.: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:ELAGABALUS-RIC_IV_78-571_FIDES_MILITUM.jpg

Slika 20.: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Elagabalus_Eagle_Tetradrachm.jpg

Slika 21.: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Silver_drachma_Moesia_4th_century_BC.jpg

Slika 22.: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Silver_tetradrachm_Akragas_465-446_BC.jpg

Slika 23.: <http://snible.org/coins/hn/sicily.html>

Slika 24.: William Stevenson, Seth; William Madden, Frederic: A Dictionary of Roman Coins.